

Problemet ved Marianne Zenius' bog er, at indfaldsvinklen er forkert, således som Preben Juul Madsen også peger på: »Men den kunstneriske frihed har altid haft vide grænser, og mange mennesker har gennem tiderne brugt timer, dage, uger og år på at lede efter huse, træer, søer, stendysser og meget andet, som malerne har gengivet på deres billeder, men som ikke eksisterede i virkeligheden« (s.8). Preben Juul Madsen skriver i indledningen, at hans bog ikke skal handle om kunstværkernes pengeværdi, hvilket den dog i høj grad gør. Forfatteren kan ikke skjule, at han står bag den årlige udgivelse af »Dansk kunst under hammeren«, hvorfor en del af de nævnte genremalerier får en eller anden auktionspris hæftet på sig. I samme indledning kommer Preben Juul Madsen ind på det savn hos historikeren, jeg har nævnt ovenfor: »Formålet er ikke at fremlægge en nyvurdering af genremaleriet, for en sådan eksisterer ikke...« (s.7). Men det er netop en sådan nyvurdering, der er behov for. Uanset om man anvender Sigurd Schultz, Marianne Zenius eller Preben Juul Madsens definition på et genremaleri, kan man hurtigt slå fast, at denne meget store gruppe af malerier udgør et overordentligt spændende mentalitetshistorisk materiale. Den borgerlige selvforståelse – ofte overført på bondeskildringer – kommer her til fuld udfoldelse, intimsfærens følelsesintensitet (eller ideen herom) får frit slag i motiver som »Børnene vaskes«, »Søndag eftermiddag i Præstegården«, »Sypigen. Pinsemorgen« og »Ung kone venter sin mand hjem fra søen«.

Via sit materielle kildebegreb kommer Marianne Zenius indirekte ind på noget væsentligt ved genremaleriet: »En dør kunne anbringes i billedet, fordi nogle personer af hensyn til »handlingen« måtte være på vej igennem den, eller de kunne være placeret i en sådan position i forhold til døren, at beskueren blev klar over, at de lige havde passeret den for ind- eller udgående. Et vindue kunne tilføjes, hvis man havde personer, der skulle se ud eller ind ad det« (s.227). Den åbne dør eller vinduet, som begge markerer grænseområdet mellem det offentlige rum og den intime privatsfære er centrale i mange af disse billeder, som er en dansk parallel til Biedermeier – den udtryks- og livsform i 1800-tallet, som den mellemeuropæiske bedsteborger har lagt navn til. Den danske spidsborger-/Biedermeierkultur er et spændende emne at tage fat på, og Preben Juul Madsens bog kan hjælpe på vej som håndbog. Inspirationen kan fås i det store katalog til udstillingen i Wien 17/12 1987-12/6 1988 »Bürgersinn und Aufbegehren. Biedermeier und Vormärz in Wien 1815-1848«. Det rummer med sine 700 sider stort set alt relevant.

Axel Bolvig

TIM KNUDSEN. Storbyen støbes. København mellem kaos og byplan 1840-1917. Akademisk Forlag 1988. 231 s., ill.

Hovedstadens historie kan skrives på mange måder. Det har vi på det seneste fået demonstreret: alene tre københavnshistorier er kommet indenfor de sidste 5 år – som alle hævder at være indbyrdes forskellige. Her er så en fjerde – og hidtil temmelig ubelyst – måde, at gribe byens historie an på, nemlig fra den byplanmæssige side. Tim Knudsen fokuserer på den periode af byens historie, hvor den moderne storby blev skabt – dels uplanlagt og kaotisk – gennem

indvandring og byggespekulation – dels gennem planlagte indgreb fra byens kommunale forvaltning.

Bogen tager sin begyndelse i 1840'erne, hvor de første byplaner i nyere tid så dagens lys i Paris og Berlin, som en reaktion på befolknings-, handels- og trafikexplosionen og som et ønske om at skabe en by, som politisk og socialt var lettere at kontrollere. Afslutningsåret 1917 er året, hvor socialdemokraterne fik politisk flertal i Borgerrepræsentationen – og nu kunne bygge videre på et byplanlægningsmæssigt fundament, støbt af konservative og socialt engagerede embedsmænd.

Tim Knudsens fortjeneste er at trække de grå eminencer i den kommunale forvaltning frem i lyset – det er ingeniørerne, først og fremmest stadsingeniør Charles Ambt, som kom til i 1886 og gik til DSB i 1902. I andre fremstillinger af byens historie har det ofte været lægerne, arkitekterne og – måske – politikerne, som har fået mest opmærksomhed.

En sådan fremhævelse af ingeniørernes byplanmæssige rolle må naturligvis forekomme overraskende, da det rækker ved vores nutidige opfattelse af, hvem byplanlæggere er. Undervejs i bogen er der andre sejlivede myter i byens historie, som må lade livet, som

- at byplanlægningen startede med koleraen og lægerne Hornemann og Drachmann – og Lægeforeningens Boliger,

- at det var Borgmestrene Borup og Jensen som skabte betingelserne for en mere planlagt byudvikling gennem store jordopkøb især i de senere indlemmede distrikter,

- at det først var med det socialdemokratiske bystyre, at de første baggårde blev ryddet – og lys og luft fik indpas i bybilledet.

Tim Knudsen er fascineret af Charles Ambt og hans mænd og af den tidsånd de levede i. Det var år, hvor der var plads til nytænkning og til at omsætte de ny tanker i praksis. Tim Knudsen beskæftiger sig især med opbygningen af en egentlig forvaltning bag stadsingeniøren – et sådan embede havde kommunen haft siden 1857 – og med det konkrete arbejde, som blev skabt i årene under Ambts ledelse. Et arbejde, som var under kraftig tysk inspiration og som blev ledet af konservative, social-engagerede læger, arkitekter og ingeniører.

Ældst blandt disse initiativer var kloakforbedringen, som startede i 50'erne, og som nu kom til fuld udfoldelse i Ambts embedsperiode. Også byplanlægningen havde gamle rødder, nemlig i 1850'ernes debat om udstykningen af Gammel Holm. Allerede i 1886 puslede Charles Ambt med de første byplaner, men det var først i 1908-09 der blev udskrevet en egentlig byplankonkurrence. Initiativtagerne hertil var de såkaldte anti-socialister med industrimagnaten Alexander Foss i spidsen. Som Ambt tyve år tidligere ønskede de en sundere, renere by – med ejerboligen som den dominerende boligform – både til gavn for borgerskab og arbejderklasse. Indirekte også med et håb om, at ejerboligen ville gøre arbejderen småborgerlig og politisk passiv. Initiativtagerne talte også for – lidt utopisk skulle det vise sig – at rig og fattig skulle bo side om side. Måske var det i erkendelsen af utopien heri, at man under Ambts regime planlagde det såkaldte rigmandskvarter Ryvangen.

Tim Knudsens ser byplanudviklingen i København i anden halvdel af det 19. århundrede som en formidling af de ordningskrav, som den moderne, borgerlige by havde sat på dagsordenen. Der måtte bringes orden i byens myldrende menneske- og aktivitetskaos – hvert menneske eller aktivitet, sin tids-

rumlige placering. Det byplanmæssige kodeord blev zoning. Bolig for sig, erhverv for sig. Rig og fattig, som engang havde boet dør om dør – flyttede nu længere og længere væk fra hinanden. De smudsige, anstødelige forhold skulle bringes på afstand – de tossede flyttedes til Roskilde, de syge til det nye kommunehospital – og siden til Rigshospitalet, bygget uden for de gamle byvolde. Gaden, den ældre bys traditionelle fællesrum, fik nye funktioner. Her skulle skaffes plads til trafik og til borgerskabets promeneren. Børn, ludere og andet godfolk måtte finde sig andre opholdssteder.

Det er velgørende, at Tim Knudsen på den ene side placerer byplanlægning som et led i etableringen af et andet by- og menneskesyn, samtidig med at han på den anden side fastholder, at København i anden halvdel af det 19. århundrede var en sundhedsfarlig og menneskefjendsk by, som kun kunne have gavn af kommunale indgreb.

Tiden efter Ambts afgang i 1902 var ifølge Tim Knudsen præget af bureaukratisering og idéforladthed. En udvikling, som har præget den kommunale administration indtil idag. Tim Knudsen mener at denne udvikling skyldtes en opstramning i arbejdsgangen på Stadsingeniørens kontor, som satte ind umiddelbart efter Ambts afgang for at sikre større politisk indsigt i og økonomisk kontrol med kontorets arbejde. Hertil kom en meget kraftig vækst i de opgaver, som den tekniske forvaltning blev stillet overfor. Og en faglig strid mellem ingeniører og arkitekter om, hvem og hvordan der skulle planlægges for byens udvikling. En strid, som tog sin begyndelse med den første byplankonkurrence i 1908-9, og, som ifølge Tim Knudsen, førte til, at byen først fik en bygningslov i 1937, selvom der 1898-1915 var blevet arbejdet herpå.

Modsætningen mellem arkitekter og ingeniører kan lidt firkantet læses som en modsætning mellem ingeniørernes fascination af storbyen og dens muligheder – blot der blev taget tilstrækkelig hensyn til hygiejne, lys, luft og trafikforhold – på den ene side, og på den anden side arkitekternes dyrkelse af den lille danske by med det lille danske hus, som et reaktion på storbyen. Det konkrete resultat heraf var havebytanken, som man hentede hjem fra Tyskland og England og som man også ønskede skulle præge udviklingen af København. Hertil kom, at nogle af tidens toneangivende arkitekter, som Eigil Fischer, ønskede en mere organisk – og spontan – byudvikling, fremfor en mere planlagt.

At byplanarbejdet stadig er et varmt politisk emne er den megen debat om placeringen af byplanafdelingen i den nuværende kommunale forvaltning et godt eksempel på.

I anden sammenhæng – Nordisk Administrativt tidsskrift nr. 4: 1985 – har Tim Knudsen filosoferet over, hvilke administrative og politiske erfaringer nutiden kunne drage af det tidlige byplanlægningsarbejde i København. Hans pointe er her, at fordi administrationen endnu var flad, uformel og uhierarkisk havde byens stadsingeniør og hans medarbejdere mulighed for at drage nytte af den bedste ekspertise og foretage eksperimenter – uden at det fik store dramatiske politiske følger. Det kunne ske, fordi den tilsynsførende borgmester blot lod pengekassen stå åben – og i Ambts embedstid voksede antallet af ansatte fra 1 til 50.

Ambt selv havde ikke meget tilovers for politikerne eller arkitekterne – hvilket han måske kunne i en tid, hvor selv en ingeniør kunne være lidt af en altmuligkunstner og derfor også tillade sig at mene, at han havde forstand på boligbyggeri. Ydermere var demokratiets spilleregler – på det lokalpolitiske plan – endnu ikke var helt fastlagt. Det er de idag – og Tim Knudsen rejser i artiklen

spørgsmålet er det muligt at skabe en demokratisk, men ikke-bureaukratisk byplanlægning? Og kan de historiske erfaringer bruges hertil?

Tim Knudsen har skrevet en engagerende og medrivende bog – ikke mindst fordi den sætter perspektiver på den nutidige debat om Københavns udvikling. Illustrationerne er fine og velvalgte, og bogen har både et bibliografisk register og et sagregister.

Det er en velskrevet, men også visse steder lidt for ironiserende og polemisk bog – en ironi, som især kommer alle andre end ingeniørerne til del, d.v.s. først og fremmest læger og arkitekter. Det er som om Tim Knudsen ikke vil anerkende, at de første professionelle – fra omkring midten af 1800-tallet – ofte var en slags multikunstnere – og kun har respekt for de teknologifixerede ingeniører, som tilhører en senere generation.

Jeg savner distance til Ambt og hans medarbejdere. Vi hører kun om det gode, som toilet og kloak og parkforhold – men hvad med hans gadeføringsideer? Vejede hensynet til trafikken ikke højere end hensynet til boligmiljø? Hvis det var tilfældet – kunne det vel også blive en lære for fremtiden?

Ning de Coninck-Smith

Den Jyske Historiker. No. 43-44. Tyskerne. Nation og stat i Tyskland 1815-1988. (UFFE ØSTERGÅRD, THORSTEN BORRING OLESEN, FINN MYGIND, JOHNNY N. LAURSEN, KARL CHR. LAMMERS, NILS ARNE SØRENSEN, JAN BO HANSEN, HENRIK KAARE NIELSEN). Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 1988. 263 s. 9 kort.

Den Jyske Historikers serie med nation-statsanalyser er nu efter bindene om Italien og Frankrig kommet til Tyskland. I en række ret korte artikler belyses tysk historie fra 1815 til idag. Litteraturen om dette emne er meget stor, ikke kun fordi tyske historikere er meget flittige mennesker, men især fordi det tyske problem i meget høj grad har optaget den internationale historikerverden. Ikke mindst Tysklands betydning for europæisk historie efter 1871 har i mange år været indgående drøftet i både den tyske og den internationale forskning. Tysklands andel i udbruddet af de to verdenskrige i dette århundrede, nazismens rødder i tysk og europæisk historie og Tysklandproblemet i stormagtskonfrontationen («Den Kolde Krig») efter 1945 har været velopdyrkede temaer i forskningen. Artiklerne, der er kronologisk fordelt på en række forfattere, giver gennemgående god, kyndig og fyldig besked. Det aktuelle og beskrivende dominerer for det meste over det diskuterende og analyserende, men det ligger måske inden for rammen af en så kort fremstilling? Glimtvis får læseren dog at vide, at visse emner diskuteres meget i forskningen. Vi føres godt og grundigt rundt i tysk histories noget indviklede forhold. Især før dannelsen af et Tyskland i 1871 er det med de mange tyske stater mellem 1815 og 1871 en speget affære at udrede hovedtendenserne i det tyske område, der jo også omfattede Østrig. Hvert afsnit afsluttes med en fyldig litteraturliste og selv om man altid kan påpege mangler, så er udvalget her dækkende og centralt.

Den første artikel ved Uffe Østergaard og den sidste ved Henrik Kaare Nielsen er givet tænkt som rammer omkring de mere factmættede artikler, men på hver